

การบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคม
เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืน : ศึกษากรณี ป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ
จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง ตำบลต้าผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่

**Participatory community forest management between government and
civil society to lead to sustainability : Case Study of Ban Pi Community
Forest, Wiang Subdistrict, Chiang Kham District,
Phayao Province and Ban Pong Community
Forest, Ta Pha Mok Subdistrict,
Long District, Phrae Province**

วรพล ถังทอง และ ชนิตา จิตตรุทธะ

มหาวิทยาลัยรังสิต

Worapol Thangtong and Chanida Jittaruttha

Rangsit University, Thailand

Corresponding Author , E-mail : Jacktt3@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1. ศึกษาลักษณะการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการเป็นป่าชุมชนต้นแบบ 2. ลักษณะภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้นำชุมชนที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับป่าชุมชนนำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชน 3. ลักษณะของทุนที่มีผลต่อความสำเร็จในการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม เพื่อความยั่งยืนของป่าชุมชน และ 4. ผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เกิดจากการบริหารจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วมของพื้นที่ป่าชุมชน กลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง คือ ป่าชุมชนบ้านปี่ หมู่ 1 และหมู่ 10 ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง หมู่ 3 ตำบลต้าผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่ เจาะจงกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจำนวน 2 กลุ่ม ประกอบด้วย ผู้ให้ข้อมูลภาครัฐ จากกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวน 14 คน และผู้ให้ข้อมูลภาคประชาสังคมจากชุมชน ทั้งหมด 30 คน จัดเก็บข้อมูลด้วยวิธีการศึกษาภาคสนาม (Field Research) โดยการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ลักษณะการสัมภาษณ์ในการรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม (Moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่าง

* วันที่รับบทความ : 23 สิงหาคม 2566; วันแก้ไขบทความ 13 กันยายน 2566; วันตอบรับบทความ : 14 กันยายน 2566

Received: August 23, 2023; Revised: September 13, 2023; Accepted: September 14, 2023

กว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นแนวทางหลัก การวิเคราะห์ข้อมูลขององค์ประกอบตัวแปร (Component analysis) จากกรอบแนวคิดเพื่อหาความสัมพันธ์ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ องค์ประกอบตัวแปร ด้านที่ 1 คือ กระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคม องค์ประกอบตัวแปร ด้านที่ 2 คือ ภาวะผู้นำที่มีส่วนสำคัญในการที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ป่าชุมชน ด้านที่ 3 คือ รูปแบบทุนในการบริหารจัดการป่าชุมชน และองค์ประกอบตัวแปร ด้านที่ 4 คือ ผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนของพื้นที่ป่าชุมชน ผลการวิจัย พบว่า 1. การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ที่เกิดความสำเร็จในการเป็นชุมชนต้นแบบ ลักษณะการมีส่วนร่วมประกอบด้วย 4 รูปแบบ คือ 1) การมีส่วนร่วมการตัดสินใจ 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน 3) การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล 2. ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้นำชุมชนที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ นำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชน ลักษณะภาวะผู้นำที่มีคุณลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ 1) การมีอิทธิพลอย่างมีอุดมการณ์ 2) การสร้างแรงบันดาลใจ 3) การกระตุ้นทางปัญญา 4) การคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล 3. ทุนที่มีผลต่อความสำเร็จในการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อความยั่งยืนของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ รูปแบบทุนในการบริหารจัดการป่าชุมชนมีอยู่ 5 ประเภท คือ 1) ทุนมนุษย์ 2) ทุนทางสังคม 3) ทุนทางธรรมชาติ 4) ทุนทางกายภาพ 5) ทุนทางการเงิน 4. ผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เกิดจากการบริหารจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วมของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พบว่าผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนของพื้นที่ป่าชุมชน ในมิติสำคัญ 4 เรื่อง คือ 1) ความร่วมมือในการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับการบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ 2) การร่วมกันสร้างหลักประกันการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ระบบนิเวศ 3) การมีส่วนร่วมการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน 4) การร่วมกันสร้างหลักประกันระบบผลิตอาหาร ที่ยั่งยืนตามแนวทางเกษตรที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

คำสำคัญ : การบริหารจัดการป่าชุมชน; การมีส่วนร่วม; ภาครัฐ; ภาคประชาสังคม; ความยั่งยืน

Abstract

The objective of this research was to study: 1. Study the characteristics of participatory management between the government and civil society to contribute to the sustainability of Ban Pi Community Forest, Chiang Kham District, Phayao Province, and Ban Pong Community Forest, Long District, Phrae Province, which has resulted in success in becoming a model community forest. 2. Transformational leadership characteristics of community leaders who make a difference to community forests lead to the sustainability of community forests. 3. Characteristics of capital affecting the success of participatory management for the sustainability of community forests, and 4. Positive impacts on sustainable

development resulting from participatory community management of community forest areas. The specific sample is Ban Pi Community Forest. Moo 1 and Moo 10, Wiang Sub-district, Chiang Kham District, Phayao Province and Ban Pong Community Forest Moo 3, Ta Pha Mok Subdistrict, Long District, Phrae Province Specific groups of informants consist of government informants. A total of 14 people from the Department of Forestry, Ministry of Natural Resources and Environment and 30 civil society informants from the community collected data using field research methods by collecting data by means of in-depth interviews and focus groups. Use qualitative research methodology as the main guideline. Component analysis from the conceptual framework to find relationships in 4 aspects: Variable elements Aspect 1 is the process of participation between the government and civil society. The second variable element is that plays an important role in creating change in the community forest area. Aspect 3 is the capital model for community forest management and variable elements. Aspect 4 is the positive impact on sustainable development of community forest areas

The results of the research were as follows: 1. Participatory management between the government and civil society to contribute to the sustainability of Ban Pi Community Forest. Chiang Kham District, Phayao Province, and Ban Pong Community Forest, Long District, Phrae Province, where success in becoming a model community. There are 4 types of participation: 1) participation in decision-making, 2) participation in operations, 3) participation in utilization, 4) participation in evaluation. 2. Transformational leadership of community leaders who make a difference in Ban Pi Community Forest, Chiang Kham District, Phayao Province and Ban Pong Community Forest, Long District, Phrae Province Contribute to the sustainability of community forests Leadership traits with 4 key attributes: 1) ideological influence, 2) motivation, 3) intellectual stimulation, 4) consideration of individuality, 3. capital that affects the success of participatory management for the sustainability of Ban Pi Community Forest. Chiang Kham District, Phayao Province, and Ban Pong Community Forest, Long District, Phrae Province. There are 5 types of capital in community forest management: 1) human capital, 2) social capital, 3) natural capital, 4) physical capital, 5) financial capital, 4. Positive impact on sustainable development caused by participatory community management of Ban Pi Community Forest. Chiang Kham District, Phayao Province, and Ban Pong Community Forest, Long District, Phrae Province, found that the positive impact on sustainable development of community forest areas. There are 4 key dimensions: 1) cooperation in the efficient use of resources to achieve the desired goals, 2) jointly ensuring conservation, restoration and use of ecosystems, 3) participation in sustainable community forest management, and 4) jointly ensuring sustainable food production systems in accordance with agricultural practices that do not affect the environment.

Keywords: Community Forest Management; Participation; Public Sector; Civil Society; Sustainability

บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ป่าเป็นจำนวนมาก ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักมาเป็นเวลาช้านาน โดยได้ถือครองที่ดินเป็นพักอาศัยของตนเอง และพื้นที่ทำการเกษตรกรรมเรื่อยมา จนกระทั่งรัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า ตั้งแต่ปี พ.ศ.2481 เป็นต้นมา การบริหารจัดการภาครัฐแบบเดิมที่ให้ความสำคัญกับระบบราชการที่เต็มไปด้วยระเบียบ ซึ่งภาครัฐเป็นผู้มีบทบาทแต่เพียงฝ่ายเดียว และไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพราะฉะนั้นความร่วมมือระหว่างองค์การเป็นทางเลือกที่สำคัญภายใต้สถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อให้การจัดทำบริการสาธารณะและการแก้ไขปัญหาให้ประชาชนได้ตามความต้องการในแต่ละพื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด Cohen and Uphoff (1981) เห็นว่า การมีส่วนร่วมเป็นการที่สมาชิกของชุมชนต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมการตัดสินใจว่าควรทำอะไรและทำอย่างไร 2) การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา รวมทั้งลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ 3) การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ ซึ่งประเทศไทยดำเนินนโยบายการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการบริหารจัดการภาครัฐในการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องและมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น การบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคม นอกจากเป็นการประสานผลประโยชน์ร่วมกันในการดูแลอนุรักษ์ รักษาฟื้นฟูพันธุ์พืช สัตว์ป่า แหล่งน้ำ และสรรพสิ่งในธรรมชาติที่เป็นระบบนิเวศทั้งหมดจนก่อให้เกิดความสำเร็จในชุมชนแล้วนั้น วิถีชีวิตของชุมชนจะพัฒนาและยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ และสามารถแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้นั้น The Department for International Development (DFID, 1999) ได้อธิบายไว้ว่ากิจกรรมความสามารถ และสินทรัพย์ที่มนุษย์ใช้ดำรงชีพตามปกติ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นและความมั่นคงในการดำรงชีพจะต้องเน้นความสัมพันธ์ระหว่างต้นทุนที่มนุษย์มีอยู่และวิธีการที่มนุษย์เลือกใช้ต้นทุนเหล่านั้นเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะนำเสนอ 5 ปัจจัย ได้แก่ บริบทความอ่อนแอหรือความเปราะบาง อันเป็นภาวะที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบโดยตรงต่อสินทรัพย์และแนวทางการดำรงชีพ องค์ประกอบที่ 2 คือ ทุนในการดำรงชีพ หรือเป็นต้นทุนที่มนุษย์นำมาใช้ในการดำรงชีพ ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางการเงิน ทุนทางกายภาพ และทุนทางสังคม องค์ประกอบที่ 3 คือการเปลี่ยนผ่านโครงสร้างและกระบวนการ ซึ่งมีผลกระทบโดยตรงที่ทำให้เกิดความอ่อนแอ องค์ประกอบที่ 4 คือ กลยุทธ์การดำรงชีพ หมายถึง ทางเลือกหรือโอกาสที่มนุษย์ใช้เป็นแนวทางในการดำรงชีพ ซึ่งจะมีลักษณะของความหลากหลาย ตามลักษณะพื้นที่ภูมิประเทศพลวัต และความเชื่อมโยง สำหรับองค์ประกอบที่ 5 คือ ผลลัพธ์การดำรงชีพ ซึ่งเป็นตัวชี้วัดการดำรงชีพได้แก่ รายได้ที่เพิ่มขึ้น การเพิ่มความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การลดความอ่อนแอ การเพิ่มความมั่นคงด้านอาหาร และความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ แนวทางการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ลดทอนความสามารถในการตอบสนอง ความต้องการของคนรุ่นหลัง โดยการบรรลุการพัฒนาที่ยั่งยืน มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ การเติบโตทางเศรษฐกิจ ความครอบคลุมทางสังคม และการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม โดยมีเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) 17 เป้าหมาย ประกอบไปด้วย 169 เป้าหมายย่อย (SDG Targets) ที่มีความเป็นสากล เชื่อมโยงและเกี่ยวพันกัน ตามปัจจัยที่เชื่อมโยงกันใน 5 มิติ (5P) ได้แก่ (1) การพัฒนาคน (People) ให้มีความสำคัญกับการจัดปัญหาความยากจนและความหิวโหย และลดความเหลื่อมล้ำ ในสังคม (2) สิ่งแวดล้อม (Planet) ให้มีความสำคัญกับการปกป้องและรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสภาพภูมิอากาศเพื่อพลเมืองโลกรุ่นต่อไป (3) เศรษฐกิจและความมั่งคั่ง (Prosperity) ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีและสอดคล้องกับธรรมชาติ (4) สันติภาพและความยุติธรรม (Peace) ยึดหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ มีสังคมที่สงบสุข และไม่แบ่งแยก และ (5) ความเป็นหุ้นส่วนการพัฒนา (Partnership) ความร่วมมือของทุกภาคส่วนในการขับเคลื่อนวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในการศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย มีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบสูง มีพื้นที่ป่าและทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ อีกทั้งยังมีชุมชนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก สืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น จนเกิดเป็นป่าชุมชนขึ้น โดยมีชุมชนที่มีการบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมและยั่งยืน มีการบริหารจัดการชุมชนอย่างเป็นระบบ ชุมชนมีส่วนร่วมและมีความเข้มแข็ง พึ่งพิงจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน ตลอดจนการอนุรักษ์พลังงานอย่างรู้คุณค่า เพื่อเป็นต้นแบบในการดูแลป่าชุมชน ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมอื่น โดยชุมชนแรกคือ ชุมชนบ้านปี่ หมู่ 1 และหมู่ 10 ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ได้รับรางวัลชนะเลิศระดับประเทศ ประจำปี 2562 พร้อมพระราชทานถ้วยรางวัลจากสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นต้น (สำนักบริหารการปกครองท้องที่, 2563) ป่าชุมชนที่สอง ได้แก่ ชุมชนบ้านปง หมู่ 3 ตำบลตำผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ได้รับการยอมรับจากหน่วยต่างๆ อาทิเช่น รางวัลชนะเลิศการประกวด ชุมชนปลอดภัย ระดับตำบล ปี พ.ศ.2559, รางวัลชนะเลิศบ้านสวยเมืองสุข ระดับจังหวัด พ.ศ.2560 จากกรมการปกครอง, รางวัลชนะเลิศ อันดับ 2 หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ปี 2562 จากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดแพร่, รางวัลชนะเลิศระดับประเทศ โครงการ“คนรักป่า ป่าชุมชน” โดยกรมป่าไม้ร่วมกับบริษัท ผลิตภัณฑ์ไฟฟ้าราษฎร์โฮลดิ้ง จำกัด มหาชน ได้รับรางวัลชนะเลิศระดับประเทศ ประจำปี 2563 พร้อมพระราชทานถ้วยรางวัลจากสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นต้น (สำนักบริหารการปกครองท้องที่, 2563)

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาว่า การบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง ตำบลตำผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่ นั้นมีลักษณะอย่างไร ทั้งในด้านของกิจกรรมการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม ซึ่งผู้ศึกษาอาศัยฐานคิดของ Cohen and Uphoff (1981) ที่ว่าการมีส่วนร่วมขององค์การต่าง ๆ นั้น ต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน 4 รูปแบบ คือ 1. การมีส่วนร่วมการตัดสินใจว่าควรทำอะไรและทำอย่างไร 2. การมีส่วนร่วม

เสียสละในการพัฒนา รวมทั้งลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ 3. การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน 4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ ประกอบกับวิถีชีวิตของชุมชนจะพัฒนาและยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ และสามารถแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้นั้น ศึกษาได้ใช้แนวของ The Department for International Development : DFID (Carney et al., 1999) ได้อธิบายไว้ว่า ชุมชนจะต้องมีเรื่องต้นทุนพื้นฐาน 5 ประเภท ได้แก่ ทุนทางธรรมชาติ (Natural Capital) หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต , ทุนทางกายภาพ (Physical Capital) หมายถึง โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตที่ยั่งยืน , ทุนทางการเงิน (Financial Capital) หมายถึง โอกาสในการหารายได้ในรูปแบบกลุ่มปัจเจกบุคคล , ทุนมนุษย์ (Human Capital) หมายถึง ทักษะ ความรู้ ความชำนาญด้านต่างๆ และสุขภาพ ที่ดี และ ทุนทางสังคม (Social Capital) หมายถึง วัฒนธรรม การจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงกันและผู้ที่ศึกษาได้ใช้แนวของ Bass & Avolio (1994) ภาวะผู้นำมีส่วนสำคัญในการที่จะทำให้กิจกรรมของกลุ่มดำเนินไปสู่เป้าหมายและประสบความสำเร็จ โดยผ่านองค์ประกอบพฤติกรรมของผู้นำที่มีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง 4 ประการ คือ 1.การมีอิทธิพลอย่างมีอุดมการณ์ 2.การสร้างแรงบันดาลใจ 3. การกระตุ้นทางปัญญา 4. การคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมในการดำเนินการร่วมกันระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคมและองค์ประกอบของภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่ครบถ้วน ส่งผลไปสู่รูปแบบการบริหารจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วมและยั่งยืนในพื้นที่ป่าชุมชน ผู้ศึกษาได้อาศัยแนวคิดทฤษฎีของ Sustainable Development Goals (SDGs) แล้วนำมาสังเคราะห์ดังนี้ ร่วมกันดำเนินการการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพให้พอดีกับการบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ, ร่วมกันสร้างหลักประกันการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ระบบนิเวศ , มีส่วนร่วมการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน, ร่วมกันสร้างหลักประกันระบบผลิตอาหารที่ยั่งยืนตามแนวทางเกษตรไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ยั่งยืน เพื่อจะได้เป็นการถอดบทเรียนความสำเร็จของกรณีศึกษา และเป็นแนวทางในการพัฒนาการบริหารจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วมของภาครัฐ และภาคประชาสังคมเพื่อให้เกิดผลกระทบเชิงบวกในพื้นที่ป่าของชุมชนในอื่นๆ ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และ ป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการเป็นป่าชุมชนต้นแบบ
2. เพื่อศึกษาลักษณะภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้นำชุมชนที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ที่นำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชน
3. เพื่อศึกษาลักษณะของทุนที่มีผลต่อความสำเร็จในการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม เพื่อความยั่งยืนของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่

4. เพื่อศึกษาผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เกิดจากการบริหารจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วมของพื้นที่ป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่

ระเบียบวิธีการวิจัย

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

1. ป่าชุมชนบ้านปี่ หมู่ 1 และหมู่ 10 ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา
กลุ่มที่ 1 ภาคีรัฐ จากกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคณะกรรมการป่าชุมชนจังหวัดพะเยา จำนวน 7 ท่าน
กลุ่มที่ 2 ภาคประชาสังคมจากชุมชนบ้านปี่ หมู่ 1 และหมู่ 10 ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา จำนวน 7 ท่าน
2. ป่าชุมชนบ้านปง หมู่ 3 ตำบลต้าผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่
กลุ่มที่ 1 ภาคีรัฐ จากกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและคณะกรรมการป่าชุมชนจังหวัดแพร่ จำนวน 7 ท่าน
กลุ่มที่ 2 ภาคประชาสังคมป่าชุมชนบ้านปง หมู่ 3 ตำบลต้าผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่ จำนวน 7 ท่าน

เครื่องมือการวิจัย

แบบสัมภาษณ์

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ข้อมูลจากเอกสาร โดยศึกษาค้นคว้าเอกสารหลายประเภท ได้แก่ วิเคราะห์จากโครงการจัดตั้งป่าชุมชน ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ข้อมูลแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 (พ.ศ.2561-2580) แผนปฏิรูปประเทศด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวทางเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) แผนพัฒนาการเอกสารเกี่ยวกับป่าชุมชน และเอกสารข้อมูลพื้นที่ของชุมชน เป็นต้น เอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการศึกษา รายงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องที่เกี่ยวข้อง
2. ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยมีการระบุกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 2 กลุ่ม ดังนี้
 - 2.1 ป่าชุมชนบ้านปี่ หมู่ 1 และหมู่ 10 ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา
กลุ่มที่ 1 ผู้ให้ข้อมูลภาครัฐ จากกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคณะกรรมการป่าชุมชนจังหวัดพะเยา จำนวน 7 ท่าน
กลุ่มที่ 2 ผู้ให้ข้อมูลภาคประชาสังคมจากชุมชนบ้านปี่ หมู่ 1 และหมู่ 10 ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา จำนวน 7 ท่าน
 - 2.2 ป่าชุมชนบ้านปง หมู่ 3 ตำบลต้าผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่

กลุ่มที่ 1 ผู้ให้ข้อมูลภาครัฐ จากกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคณะกรรมการป่าชุมชนจังหวัดแพร่ จำนวน 7 ท่าน

กลุ่มที่ 2 ผู้ให้ข้อมูลภาคประชาสังคมป่าชุมชนบ้านปาง หมู่ 3 ตำบลต้าผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่ จำนวน 7 ท่าน

3. ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม ลักษณะการสัมภาษณ์ในการรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่ม ดังนี้

3.1 ตัวแทนชุมชนบ้านป่าหมู่ 1 และหมู่ 10 ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา จำนวน 8 ท่าน

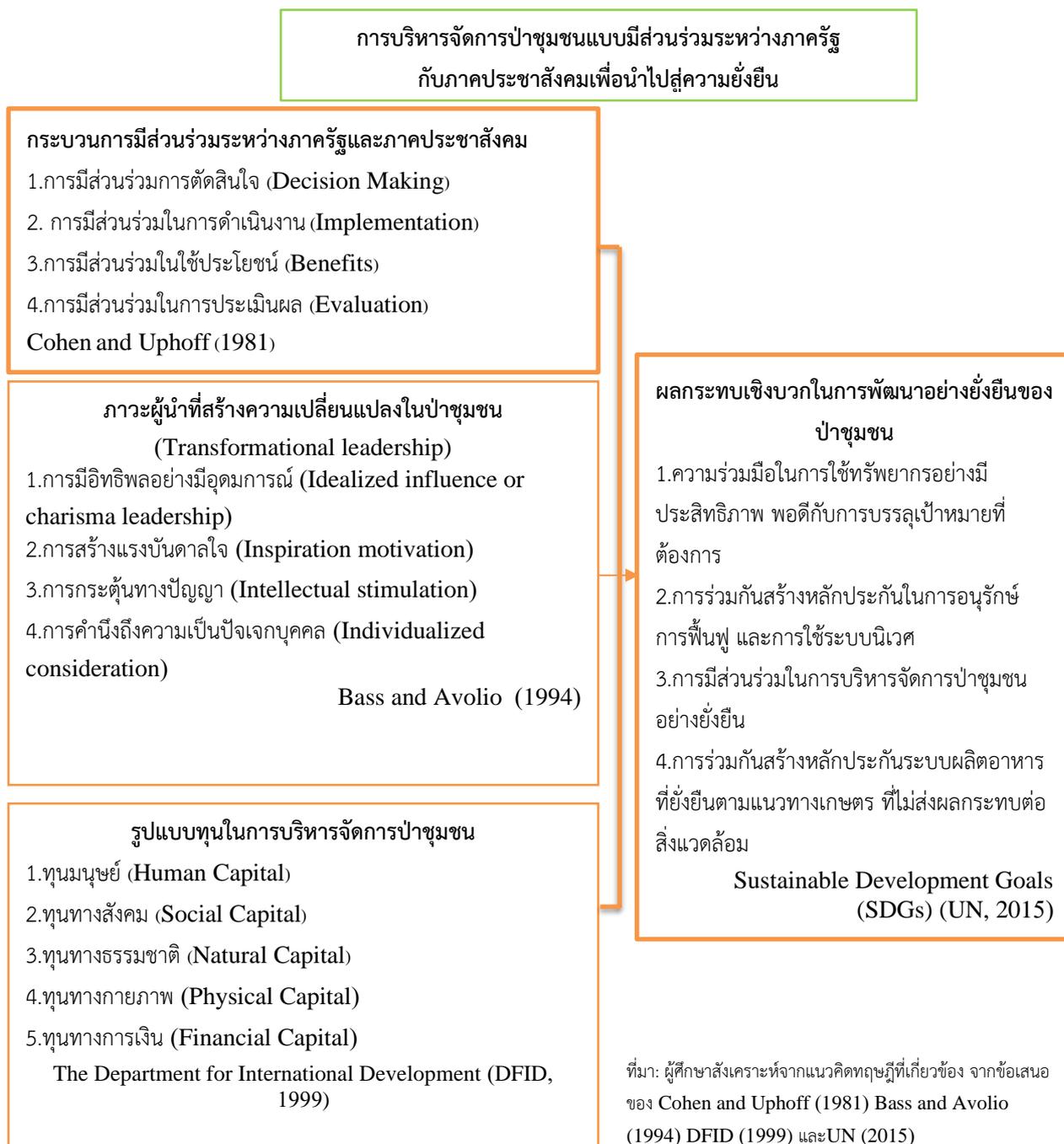
3.2 ตัวแทนชุมชนบ้านปาง หมู่ 3 ตำบลต้าผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่ จำนวน 8 ท่าน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในส่วนการวิเคราะห์ข้อมูล จะเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลที่ศึกษาจากเอกสารและการศึกษาภาคสนาม ด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลขององค์ประกอบตัวแปร (Component analysis) จากกรอบแนวคิดเพื่อหาความสัมพันธ์ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ องค์ประกอบตัวแปร ด้านที่ 1 คือ กระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคม องค์ประกอบตัวแปร ด้านที่ 2 คือ ภาวะผู้นำที่มีส่วนสำคัญในการที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ป่าชุมชน ด้านที่ 3 คือ รูปแบบทุนในการบริหารจัดการป่าชุมชน และองค์ประกอบตัวแปร ด้านที่ 4 คือ ผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนของพื้นที่ป่าชุมชน จากนั้นผู้ศึกษาจะนำข้อค้นพบในศึกษากรณีทั้ง 2 แห่ง ที่ได้มาวิเคราะห์เปรียบเทียบ (comparative analysis) อภิปรายผล เชื่อมโยงกับกรอบแนวคิด ทฤษฎี และผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง เพื่อเสนอผลการศึกษาในภาพรวม รวมทั้งข้อเสนอแนะต่อไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง การบริหารจัดการประชุมแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคมเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืน : ศึกษากรณี ป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง ตำบลต้าพามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ผู้ศึกษาได้อาศัยกรอบแนวคิดที่สังเคราะห์ได้จากการทบทวนวรรณกรรมดังแสดงในภาพ

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมเพื่อไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ที่เกิดความสำเร็จในการเป็นชุมชนต้นแบบ พบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมประกอบด้วย 4 รูปแบบ คือ 1) การมีส่วนร่วมการตัดสินใจ ภาครัฐมีส่วนร่วมกำหนดเป็นนโยบายการหรือแนวทางการทำงานใช้กับพื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมด ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม แบ่งการทำงานตามสายบังคับบัญชาและกลุ่มงาน ภาคประชาสังคมของชุมชนต้นแบบทั้งสองแห่งมีการแบ่งเป็นชุมชนย่อยและมอบหมายงานกันภายในชุมชน มีส่วนร่วมในระดับชุมชน ซึ่งมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนเกี่ยวกับป่าชุมชน ได้เล็งเห็นความสำคัญของป่าไม้ เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมาคนในชุมชนได้ใช้ทรัพยากรจากป่ามาอย่างต่อเนื่องและไม่มีการทดแทนจนทำให้เกิดผลกระทบต่อพื้นที่ป่าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงได้มีการประชุมหมู่บ้านเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว และได้มีมติจะร่วมกันฟื้นฟู อนุรักษ์พื้นที่ป่า เป็นภาคขับเคลื่อนเป็นหลักจากที่ได้มีส่วนร่วมในหารือ ประชุมการออกกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ซึ่งในการดำเนินการภายในระดับชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปงจะกำกับดูแล รวมถึงการดำเนินการในภาพรวมของป่าชุมชน 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ภาครัฐมีส่วนร่วมดำเนินการโดยส่วนภูมิภาคได้ถอดบทเรียนที่เกิดขึ้นนำมาวิเคราะห์ในเชิงวิชาการแล้วรายงานผลไปที่ส่วนกลาง เพื่อแก้ปัญหาร่วมกับชุมชน การทำงานของภาครัฐจะเป็นลักษณะตามสายการบังคับบัญชา ลักษณะจากบนลงล่าง ภาคประชาสังคมเป็นภาคขับเคลื่อนหลักจากที่ได้มีส่วนร่วมในหารือ ประชุมการออกกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ซึ่งในการดำเนินการภายในระดับชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปงจะกำกับ ดูแล รวมถึงการดำเนินการในภาพรวมของป่าชุมชน โดยร่วมกันใช้แนวคิดวิถีพอเพียงเป็นแนวคิดหลักในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรในพื้นที่ป่าชุมชน โดยมองว่าคนกับป่าและสิ่งแวดล้อมไม่สามารถแยกป่าออกจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้ 3) การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ ภาครัฐได้ร่วมการอนุรักษ์ ฟื้นฟูป่าและทำระบบนิเวศให้อุดมสมบูรณ์ ชุมชนได้ใช้ประโยชน์และมีการทดแทน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางอ้อมของภาครัฐในแง่ประโยชน์สาธารณะ ภาคประชาสังคมชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในการดำรงชีวิตประจำวัน โดยมีน้ำในการทำการเกษตร ชุมชนมีไม้พื้นในการหุงอาหาร หน่อไม้ เห็ด สมุนไพร และน้ำผึ้งป่า ซึ่งได้นำรูปแบบการปลูกป่า 3 อย่าง แต่ให้ประโยชน์ 4 อย่าง มีการแบ่งพื้นที่ป่าชุมชนออกเป็น 3 ส่วนเพื่อหมุนในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนและให้ระบบนิเวศได้มีการฟื้นตัวสำหรับการใช้ประโยชน์ในระยะยาว 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล ภาครัฐดำเนินการต่ออายุใบอนุญาตจัดตั้งป่าชุมชน แต่เดิมสำนักงานจัดการป่าชุมชนกรมป่าไม้กำหนดไว้ 5 ปี ภายหลังได้ปรับแก้ไขระยะเวลาประเมินเป็น 10 ปี โดยผ่านคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด ภาคประชาสังคม เมื่อครบรอบประเมินเพื่อต่ออายุใบอนุญาตจัดตั้งป่าชุมชนมีช่วงระยะเวลาครบรอบประเมิน 10 ปี และกิจกรรมด้านอื่นๆ ภายในระดับชุมชนไม่มีการประเมินผลที่เป็นรูปธรรม แต่จะมีในลักษณะพูดคุย เสนอแนะ และปัญหา ต่างๆ ผ่านการประชุม

ผลการศึกษิตตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้นำชุมชนที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ นำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชน พบว่า ลักษณะภาวะผู้นำที่มีคุณลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ 1) การมีอิทธิพลอย่างมีอุดมการณ์ โดยประธานคณะกรรมการป่าชุมชน เป็นแกนนำการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า ซึ่งมีแผนการดำเนินที่ชัดเจนโดยเริ่มจากการประชาสัมพันธ์ในคนในชุมชนได้เข้าใจถึงทิศทางของชุมชน และสำรวจพันธไม้อ่างๆที่อยู่ป่าชุมชนกับคนในชุมชนทำให้ได้เห็นถึงความสำคัญของระบบนิเวศ และมีวิธีการสื่อสารให้ชุมชนเข้าใจถึงเป้าหมายและวิธีการทำงานไปสู่ความสำเร็จ ลงมือทำเป็นแบบอย่างมีผลทำให้คนในชุมชนไม่สามารถนิ่งนอนใจและลงมือทำตามจนประสบความสำเร็จ 2) การสร้างแรงบันดาลใจ ได้ปลุกจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของร่วมกันในการจัดการป่าชุมชน และลงมือปฏิบัติให้เห็นผลเชิงประจักษ์ สื่อสารทำความเข้าใจกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับทำให้ดูเป็นแบบอย่าง เช่น การรณรงค์ให้ชุมชนมีการคัดแยกขยะและลดขยะในชุมชน ซึ่งในช่วงแรกชุมชนไม่ได้ให้ความร่วมมือ ท่านได้ลงมือทำให้เห็นเป็นแบบอย่าง และทำอย่างสม่ำเสมอจนชุมชนยอมรับ 3) การกระตุ้นทางปัญญา เปิดโอกาสให้ซักถามข้อสงสัยหรือข้อเสนอแนะ การเสนอผลิตภัณฑ์แบบใหม่ และนวัตกรรม สามารถเสนอได้ หากเป็นประโยชน์ต่อชุมชนก็จะนำไปสู่การดำเนินการจัดหาหรือลงมือปฏิบัติ และสนับสนุนอุปกรณ์ เครื่องมือต่างๆ มาอำนวยความสะดวกในออกการผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ 4) การคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล รับฟังข้อเสนอ ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ครั่งและพร้อมชี้แจง ทำความเข้าใจ ถ้าต้องมีการลงประชามติเรื่องใดเรื่องก็ใช้หลักประชาธิปไตย แต่ก็จะไม่มองข้ามเสียงส่วนน้อย

ผลการศึกษิตตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ทูที่มีผลต่อความสำเร็จในการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อความยั่งยืนของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พบว่า รูปแบบทุนในการบริหารจัดการป่าชุมชนมีอยู่ 5 ประเภท คือ 1) ทุนมนุษย์ ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน สถาบันศาสนา มีบุคลากรที่มีทักษะ ความเชี่ยวชาญของแต่ละคน ซึ่งมีส่วนช่วยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวกับป่าชุมชนและได้มีการทอต่อองค์ความรู้เรื่องของการอนุรักษ์ป่า จากผู้นำปัจจุบันไปยังคนรุ่นใหม่ผ่านโรงเรียน และกระตุ้นให้คนในชุมชนอยากเรียนรู้ ดูแลป่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ และยังสามารถในด้านการบริหารจัดการภายในชุมชน 2) ทุนทางสังคม แนวคิดการดำเนินงานการระเบิดจากภายใน หมายถึง เริ่มจากชุมชนบริหารจัดการกันเองก่อน เกิดจากความต้องการร่วมกันในการพัฒนาชุมชนมีการกำหนดแผนไปทิศทางเดียวกัน และตั้งกฎ ระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนร่วมกัน และได้รับความวางใจจากชุมชนมีลักษณะการสร้างการทำงานแบบเครือข่ายให้แต่ละกลุ่มทำงานเชื่อมโยงกันและเป็นเชื่อมต่อกับคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน 3) ทุนทางธรรมชาติ มีความอุดมสมบูรณ์และหลากหลายทางชีวภาพ มีต้นไม้ขนาดชนิด พืชสมุนไพร อ่างเก็บน้ำ มีการดำเนินการฟื้นฟู ปลูกต้นไม้ทดแทน อีกทั้งมีการตั้งกฎ ระเบียบการเข้าใช้พื้นที่ป่า ระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติก็กลับมาอุดมสมบูรณ์ และรังผึ้งซึ่งสร้างรายได้ให้กับชุมชน และยังเส้นทางศึกษาธรรมชาติให้

เด็กเยาวชนและนักท่องเที่ยว 4) ทูทางกายภาพ มีวัตถุประสงค์จากป่าชุมชนหรือพื้นที่ใกล้เคียง มีผลิตภัณฑ์ที่ส่งออกไปสู่ภายนอกโดยใช้การขนส่งทางรถยนต์และยังมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์จากการทำฝายต้นน้ำและฝายชะลอน้ำเพื่อใช้ในครัวเรือนและทำการเกษตร มีเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เส้นทางขนส่งสินค้าภายในชุมชนมีช่องทางเดียวทางรถยนต์ 5) ทูทางการเงิน ในระยะเริ่มของจัดตั้งป่าชุมชนได้รับการสนับสนุนงบประมาณ จำนวนเงิน 70,000 บาท และมีงบสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ และจัดตั้งกองทุนต่างๆ ภายในชุมชนที่เพื่อเป็นการช่วยเหลือและสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 ผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เกิดจากการบริหารจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วมของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พบว่า ผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนของพื้นที่ป่าชุมชน ในมิติสำคัญ 4 เรื่อง คือ 1) ความร่วมมือในการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพพอดีกับการบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ ภาครัฐมีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการกำหนดแนวทางการเข้าใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของชุมชนบ้านปี่ การประชุมร่วมกันปรึกษาหารือผ่านคณะกรรมการป่าชุมชน และภาคประชาสังคมโดยชุมชนต้นแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการป่าชุมชนด้านการใช้ประโยชน์ โดยชุมชน ร่วมกันรักษาป่าให้อุดมสมบูรณ์ควบคู่กับการสร้างรายได้ มุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่ามีความยั่งยืน 2) การร่วมกันสร้างหลักประกันการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ระบบนิเวศ ภาครัฐได้ให้ความสำคัญ อันเป็นพื้นฐานของการจัดตั้งป่าชุมชน นอกจากประโยชน์ในการเพิ่มพูนป่าไม้และเกื้อกูลสภาพแวดล้อมให้เกิดความสมดุล ภาคประชาสังคมมีการกำหนดกฎเกณฑ์การใช้สารเคมีในเขตป่าชุมชน แต่ในส่วนของพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน เป็นสิทธิส่วนบุคคลในการเลือกใช้หรือไม่ใช้สารเคมีต่างๆ และครัวเรือนมีการคัดแยกขยะ และรณรงค์การใช้ถุงพลาสติก 3) การมีส่วนร่วมการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ภาครัฐส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การกำหนดเป็นแผนโครงการขอจัดตั้งป่าชุมชนบ้านปี่ การวางแผนดำเนินงาน แนะนำด้านวิชาการ ภาคประชาสังคม ชุมชนร่วมกับภาครัฐทุกขั้นตอน ได้เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจภายในชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อการผลิตอย่างสมดุลและยั่งยืน การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการป่าไม้ การเกษตร และการอยู่อาศัยอย่างเหมาะสม คนในชุมชนช่วยกันดูแลรักษาเพื่อให้มีใช้ประโยชน์จากป่าได้ตลอดทั้งปี 4) การร่วมกันสร้างหลักประกันระบบผลิตอาหาร ที่ยั่งยืนตามแนวทางเกษตรที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ภาครัฐให้สิทธิชุมชนได้บริหารจัดการกันเอง ชุมชนถือเป็นรากฐานสำคัญในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ทุกรูปแบบ เพราะชุมชนมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ได้รับประโยชน์จากผลิตผลจากป่า ภาคประชาสังคมมีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพหลายกลุ่ม ตามความถนัดของแต่ละคน เช่นกลุ่มน้ำผึ้งจะประมูลเป็นกลุ่ม เพื่อนำมาจำหน่ายทั้งภายในชุมชนเองและจำหน่ายภายนอก

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษา “การบริหารจัดการประชุมชนแบบมีส่วนร่วมและยั่งยืนระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคม ศึกษากรณี ป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง ตำบลตำผามอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่” มีประเด็นที่น่าสนใจนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. ลักษณะการบริหารจัดการประชุมชนแบบมีส่วนร่วมและยั่งยืนระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ที่เกิดความสำเร็จในการเป็นชุมชนต้นแบบของพื้นที่ป่าชุมชน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจาก การที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชน การดำเนินกิจกรรมของป่าชุมชน รวมถึงการระดมความคิด เริ่มจากระดับชุมชนจนไปสู่ระดับจังหวัด ผ่านเวทีสัมมนา การประชุม ลักษณะการใช้พื้นที่ป่า โดยมีประธานคณะกรรมการป่าชุมชนจะนำมาชี้แจงในการประชุมคณะกรรมการและชาวบ้านภายในชุมชนประจำเดือน ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน เป็นการกระทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน รวมถึงการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย กลวิธี ทรัพยากรที่ต้องใช้ ตลอดจนการติดตามประเมินผล ประกอบกับ ภาครัฐได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานโดยเน้นการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมที่รู้และเข้าใจระบบการทำงานของภาครัฐ การปรับตัวเข้าหาระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมในลักษณะของที่ปรึกษาช่วยให้คำแนะนำต่างๆ รวมทั้งสนับสนุนด้านวิชาการเข้ามาผนวกกับวิถีดั้งเดิมของชุมชน การออกกฎระเบียบข้อบังคับแนวทางการดำเนินงาน ปัญหา อุปสรรคต่างๆ โดยประสานงานกับคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการประชุมชนอย่างถูกต้อง พร้อมทั้งเป็นที่ปรึกษาในการวางแผนการดำเนินการต่างๆ ของชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคม สอดคล้องกับอรุณี อินเทพ (2564) ได้ศึกษาแนวทางการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อยกระดับการจัดการท่องเที่ยวชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย พบว่า ชุมชนศรีดอนชัยมีกระบวนการมีส่วนร่วมจัดการท่องเที่ยวชุมชนครบทั้ง 4 ขั้นตอนได้แก่ 1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ วางแผน รวมทั้งกำหนดทรัพยากรที่จะใช้ 2. การมีส่วนร่วมในการบริหารงาน ประสานงาน ร่วมใช้แรงงานในการดำเนินกิจกรรม 3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมและ 4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล แม้ยังเป็นเพียงการสังเกต และหารือในกลุ่มเพื่อปรับปรุงให้ดีขึ้น

2. ลักษณะภาวะผู้นำของผู้นำชุมชนที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้พื้นที่ป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และ ป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ในการบริหารจัดการประชุมชนแบบมีส่วนร่วมและนำไปสู่ผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนของพื้นที่ป่าชุมชน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจาก ผู้นำคือบุคคลที่เป็นมีอิทธิพลสูงสุดต่อชุมชน ที่ทำให้ชุมชนให้เกิดความรู้สึกร่วมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ พื้นที่ป่าชุมชน ลักษณะของผู้นำของชุมชนต้นแบบนั้น สามารถจัดการกับความต้องการของชุมชนมีความหลากหลายได้ ดำเนินงานทำให้ชุมชนมองเห็นภาพความสำเร็จและได้ลงมือปฏิบัติให้เห็นเป็นแบบอย่าง พร้อมทั้งเปิดโอกาส

ให้ชุมชนให้แสดงความคิดเห็น เสนอสิ่งใหม่ๆที่เป็นประโยชน์ อีกทั้งมีความเป็นประชาธิปไตยในชุมชน โดยยึดหลักส่วนใหญ่แต่ไม่มองข้ามเสียงส่วนน้อย มีความรู้สึกไว้วางใจ มีผลทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ช่วยกันดูแลรักษาป่าชุมชน และมีเป้าหมายร่วมกันจนนำไปสู่ประโยชน์ของชุมชนได้ สอดคล้องกับการศึกษาของปาดิสรา ตรีศตร (2559) ทำการศึกษา ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการวิจัยพบว่า ระดับภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อยได้ดังนี้ ด้านการมีอิทธิพลอย่างมีอุดมการณ์ ด้านการคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคลด้านการกระตุ้นทางปัญญา และด้านการสร้างแรงบันดาลใจ ตามลำดับ แนวทางการพัฒนาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของ ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ คือผู้บริหารควรมีการปรึกษาหารือกับทุกฝ่ายเพื่อให้เกิดเป้าหมายที่เป็นทิศทางเดียวกัน ไม่ควรยึดถือตัวเองมากเกินไป การที่ผู้บริหารจะสั่งการสิ่งใดควรอยู่บนความถูกต้องเหตุผล ความจำเป็นและความเป็นไปได้ของงานที่ทำ ควรยกย่องชมเชย ให้กำลังใจ หรือให้รางวัลเมื่อมีผลงานที่เกิดกับองค์กรเพื่อให้มีกำลังใจปฏิบัติงานต่อไป ถ้าทำงานใดไม่สำเร็จไม่ควรว่ากล่าวติเตียนต่อหน้าคนอื่น หรือในที่ประชุม ผู้บริหารควรส่งเสริมให้บุคลากรได้มีโอกาสเรียนต่อสูงขึ้น ควรสนับสนุนการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการทำงาน ควรกล้าตัดสินใจในการมอบหมายงาน ไม่ควรเกรงใจผู้อาวุโสเกินไป จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ควรศึกษาภูมิหลังของผู้ร่วมงานแต่ละคน ถึงความสามารถที่โดดเด่น ความถนัด แล้วมอบหมายงานให้ตรงกับความรู้ ความสามารถผู้ปฏิบัติ รวมถึงการวางตัวเป็นกลางไม่เอนเอียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่มีผลประโยชน์ส่วนตัว

3. ลักษณะของทุนที่มีผลต่อความสำเร็จในการบริหารจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วมของป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พบว่ารูปแบบทุนในการบริหารจัดการป่าชุมชนมีอยู่ 5 ประเภท คือ 1. ทุนมนุษย์ 2. ทุนทางสังคม 3. ทุนทางธรรมชาติ 4. ทุนทางกายภาพ 5. ทุนทางการเงิน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจาก ในการบริหารจัดการป่าชุมชนและทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคมในป่าชุมชนให้มีความเข้มแข็งพึ่งพาตัวเองและยั่งยืนต้องมีทุนดังกล่าวครบทุกด้าน โดยผู้นำเป็นทั้งผู้ใหญ่บ้านและประธานคณะกรรมการป่าชุมชน มีภาวะผู้นำสูง จึงทำให้มีอิทธิพลต่อชุมชนในการทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ประกอบกับการมีปราชญ์ชาวบ้าน การรักษาวิถีชุมชน และสถาบันทางศาสนาที่เข้มแข็งในการร่วมกันอนุรักษ์ ป่าชุมชนให้ระบบนิเวศที่สมบูรณ์ และยังมี การบริหารจัดการกองทุนในหมู่บ้านอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นทุนหมุนเวียนในชุมชนและช่วยให้คนในชุมชนนี้ลดลงอีกด้วย สอดคล้องกับการศึกษาของ อุไรวรรณ ณะบ้าน (2563) ได้ทำการศึกษา การบริหารจัดการทุนสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง กรณีศึกษาในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบน ของประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า บริบทที่มีผลต่อการบริหารจัดการทุนทางสังคม ด้านสภาพทุนทางสังคมของชุมชนได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยด้าน

ทุนมนุษย์พบว่าหากผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนชุมชนอย่างจริงจังจะทำให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ซึ่งทุนมนุษย์เป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนให้การพัฒนาบรรลุตามเป้าประสงค์ที่วางไว้ โดยมีทุนทางสถาบันต่างๆ ในพื้นที่ เข้าเป็นภาคีเครือข่ายสร้างการมีส่วนร่วม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยอาศัยทุนทางวัฒนธรรมภูมิปัญญาเป็นองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งได้แก่ขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อและสิ่งต่างๆ ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ในการขับเคลื่อนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้ชุมชนเข้มแข็งต้องอาศัยชุมชนเป็นหลักในการพัฒนามากกว่าอาศัยการช่วยเหลือจากภาครัฐ การใช้กลยุทธ์การบริหารจัดการทุนทางสังคมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเองทาง

4. ผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เกิดจากการบริหารจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วมของพื้นที่ป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และป่าชุมชนบ้านปาง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พบว่า ผลกระทบเชิงบวกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนของพื้นที่ป่าชุมชนในมิติสำคัญ 4 เรื่อง คือ 1. ความร่วมมือในการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพพอดีกับการบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ 2. การร่วมกันสร้างหลักประกันการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ระบบนิเวศ 3. การมีส่วนร่วมการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน 4. การร่วมกันสร้างหลักประกันระบบผลิตอาหาร ที่ยั่งยืนตามแนวทางเกษตรที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากความสำเร็จในการเป็นชุมชนต้นแบบของพื้นที่ป่าชุมชนนั้น เกิดจากกิจกรรมการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมครบถ้วนทุกมิติ การพัฒนาความรู้ที่ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐเป็นการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน มีการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน การรวมตัวของคนในชุมชนเป็นกลุ่มอาชีพ และดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์ของชุมชนในรูปแบบที่หลากหลาย กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสงวน อนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนา ใช้ประโยชน์และเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพบริหารจัดการป่าชุมชนให้มีความยั่งยืน สอดคล้องกับการศึกษาของพรเทพ ศรีธนาธร (2552 : 74-91) ได้ทำการศึกษา การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนในการพัฒนาท้องถิ่น: การปฏิบัติของชุมชน ประชาชนการมีส่วนร่วมและความสำเร็จของการอนุรักษ์ป่า จากการศึกษาพบว่า ป่าชุมชนล้วนประสบกับวิกฤตจากการบุกรุกป่า สัมปทานการตัดไม้และสัมปทานหินแกรนิตจนกระทบต่อสภาพป่าไม้ ซึ่งชาวบ้านเรียนรู้จากประสบการณ์การตัดไม้ทำลายป่าและผลก้นให้ตนเองสร้างการเปลี่ยนแปลงตนเองเพื่อรักษาป่า ด้วยการขยายป่าไม้ของชุมชนมีส่วนร่วมในทศวรรษที่ผ่านมา ป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จได้ประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงปรัชญาในชีวิต การทำงาน และการอนุรักษ์ป่าไม้ ระดับของการสมัครคือสังเกตได้ชัดเจนในไร่องานและนครเปียงไนที่สุดจะเห็นได้ว่าความสำเร็จของป่าชุมชนภาคเหนือไม่ขึ้นอยู่กับจำนวนป่าชุมชนที่มีอยู่ ค่อนข้างจะมีประสิทธิภาพแนวทางการจัดการที่กำหนดศักยภาพสู่ความสำเร็จเป็นป่าชุมชนแตกต่างกันในด้านที่ตั้ง ลักษณะป่าไม้ บรรทัดฐาน และวัฒนธรรม หาที่ตายตัวสูตรสำเร็จก็ทำไม่ได้ แนวทางการอนุรักษ์ที่แตกต่างกันของแต่ละคน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นหน่วยกำหนดนโยบาย สนับสนุน กำกับติดตามผลการดำเนินงานตามนโยบาย สามารถนำผลการวิจัยไปออกแบบ พัฒนานโยบายในการบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมและยั่งยืนของชุมชนที่เหมาะสมกับป่าชุมชนแต่ละพื้นที่ภายในประเทศไทย รวมถึงหน่วยผู้รับนโยบายมาปฏิบัติ สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ประจำจังหวัดต่าง ๆ สามารถนำผลการวิจัยไปกำหนดเป็นแนวทางการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐ หน่วยงานราชการอื่นๆ และภาคประชาสังคมตามบริบทของแต่ละพื้นที่ได้

1.2 การใช้ประโยชน์เชิงนโยบาย: 1. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรกำหนดให้การดำเนินงานนโยบายการบริหารจัดการป่าชุมชน ให้เฉพาะระดับพื้นที่ เพื่อที่การดำเนินงานตามนโยบายให้มีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น 2. สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ประจำจังหวัดควรปรับปรุงระเบียบหรือกฎเกณฑ์ให้ตรงกับความเป็นจริงในระดับพื้นที่ เป็นระเบียบที่กำหนดขึ้นมาโดยเฉพาะของพื้นที่รวมถึงข้อยกเว้นที่แยกออกมาให้มีความชัดเจน การพัฒนาระบบติดตามผลการดำเนินงานภายในจังหวัดให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรวิจัยบทบาทภาครัฐที่ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นบริบทเฉพาะรายกรณี เพื่อเพิ่มทางเลือกที่เหมาะสมในการพัฒนาองค์กรทั้งทางด้านระบบบริหารจัดการของภาครัฐให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2.2 ควรศึกษาวิจัยการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมและจารีตประเพณีท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- ปาณิสรา ตรีสร. (2559). *ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์*. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์: บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- พรเทพ ศรีธนาธร. (2552). การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนในการพัฒนาท้องถิ่น: การปฏิบัติของชุมชนประชาชน การมีส่วนร่วมและความสำเร็จของการอนุรักษ์ป่า. *วารสารการจัดการป่าไม้*. 4 (8), 74-91.
- สำนักงานปกครองท้องถิ่น. (2563). ข้อมูลพื้นฐานการปกครองท้องถิ่น. *ออนไลน์*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2564. แหล่งที่มา: <https://multi.dopa.go.th/pab/news/cate9>.
- อรุณี อินเทพ. (2564). *แนวทางการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อยกระดับการจัดการท่องเที่ยวชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย*. วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันรัฐประศาสนศาสตร์และนโยบายสาธารณะ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรังสิต
- ปทุมธานี.อุไรวรรณ แมะบ้าน. (2563). *การบริหารจัดการทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง กรณีศึกษาในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันรัฐประศาสนศาสตร์และนโยบายสาธารณะ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรังสิต ปทุมธานี.
- Bass, B.M. & Avolio, B.J., (1994). *Improving Organization Effectiveness Through Transformational Leadership*. (Thousand Oak: Sage).
- Carney D, et al., (1999). *“Livelihood Approaches Compared” DFID*, London : UK.
- Cohen, J.M., & Uphoff, N.T. (1981). *Rural Development Participation: Concept And Measure for Project Design Implementation and Evaluation: Rural Development Committee Center for international Studies*. New York : Cornell University Press.
- The Department for International Development. (1999). *SUSTAINABLE LIVELIHOODS GUIDANCE SHEETS*.